

Vytautas Kubilius

OPENING ADDRESS:
HISTORY OF LITERATURE IN THE
TURNING-POINTS PERIOD

After an earthquake construction specialists try to find out why one houses collapsed and the other ones stayed undamaged.

Literature historians are confronted with a similar task – to register what has remained from literature projects after historic changes and to survey the territory of ruins. This is a tricky and precarious task for a pathologist: to establish who is alive and who is dead alongside “classics’ and „folk poets”. And perhaps a historian himself with his hierarchies of values and systems of evolution is a corpse of the past time, already stinking and absolutely irrelevant for sparkling elemental whirls of presence? They channel new beds themselves, and, according to Maironis, “a tower stone / falls down undermined”.

Someone, however, has to come and record this transformation. Presently, in all countries of the former “Warsaw pact” a course of the national literature following the Second World War, when the huge territory was encrusted by a glacier of socialist realism, is surveyed anew.

After the Berlin Wall had collapsed, German literature historians characterized literature of German Democratic Republic as follows: “These are historic sources of illusions, utopias, ideologies, cognition of oppression, mentality of that period”.

Polish literature became devastated by politic and moral sterilization, and its left wing, being really brave in the interwar period, either degenerated into opportunism, or retreated to the West, perceiving “its participation in communist movement as a sin which will never be purged”.

An order of representative figures in Russian literature text-books has changed – names of A.Fadejev, A. Tolstoj, K. Fedin disappeared; in the first line one can see such names as A. Platonov, M.Bulgakov, A Achmatova, B. Pasternak, M.Cvetajeva, O.Mandelštam, V. Nabokov,

E. Zamiatin, A. Solženycyn, V. Šalamov, S. Dovlatov. History of the 20th century Russian literature is perceived as history of “endless inward splits”, history of “two sub-cultures”.

In post-communist countries historians hastily fill white spots in literature maps, left by a roller of the soviet empire repressions that crushed heads of writers, pushed their names and works beyond the publicity limit. Works, written underground, in partisan bunkers, Siberia camps, speak out of silence. That is the resistance literature, strangled and burnt, but still uninhibited. A vast flow of novels, poems, dramas, created in atmosphere of the western democracy, freedom and modern culture, come back from distant emigratory areas. The figures and works, risen from the forbidden zones, interblend into the overall national literature, looking for an adequate place and a role for themselves. The exodus literature increasingly pushes heritage of the Soviet-time literature from the prevailing centre towards more remote spots. Literature historians feel responsible to integrate elements of the national literature that was affected by history catastrophes, ideologically contradistinguished, scattered along all continents, into one whole, linked by the same language, archetypes of national self-awareness and culture.

By supplementing a pyramid of artistic word with new blocks, a literature historian is changing architectonics of the building. Construction of a pyramid, never-ending, is impossible without deconstruction work. Some areas of literature works, scorched by winds of political ideology, have to be written off to so-called “history losses” and lots of talents, broken by Syberian “soul winter”, have to be followed into non-existence. This is a tragedy of the subdued literature: huge amounts of creative energy were wasted in searching for possibilities of halfway, prostrate existence. For literatures that measure their road in millennium terms (for instance, Chinese literature), several decades of sterility are not fatal. However, for young literatures, that hardly managed to bloom between two world wars, five decades of silence in the face of mass deportations and colonization (1,5 mln. Russian-speaking people were brought into Latvia) destructively stopped the run-up of creative power at the very start of a jump.

The Eastern and the Middle European literatures, being under the soviet empire control, experienced painful crises and dramatic turning-points. Dramatic fate of the European literature, driven in tracks of socialist realism, was determined by the unfading struggle in its inside.

In the occupied lands attempts to subdue centres of national self-awareness, memories about freedom, independence of religious and moral values failed. In a kingdom of official lies a writer often used to become the only teller of the truth, defender of humanity, preserver of historic memory. "Telling the truth" has brought back a suggestion of artistry to literature and has attracted a mass reader. A literary historian will have to trace a fight of opposites in each period and genre, in each creative personality, to define sways of literature from adjustment up to statements of open protest, forcible or voluntary emigration.

A historian of literature has to anew balance results of literature development of the second half of the 20th century. An act of inventory perhaps would not be a complicated task if hands of a historian were not tied by methodological, strong as never doubts.

Specialists of historiography use finite values and events that already took place in the past, and a process of literature never crossed a line of finish. May a general table of history periodization be applied for a course of literature? Or perhaps here other laws and other calculation of time should stand.

History of literature cannot be longer measured using an educative formula of everlasting progress. It gave some perspective of movement and teleological expediency for the literature process. However, linear thinking, when only an uprising line is observed, disregarded dead-ends of fall and stagnation, failed to unravel a tangle of opposites within phenomena of literature and within pendulum of all culture. And pendulum of culture is indeed multiple and dynamic (during the last 400 years such rapid tempos of changes never existed).

Shifting swirls of art streams in postmodernism of imitation of former stylistic modes resist the necessitarian motivation. J. Lotman brought forward a coincidence as an essential assumption of the history process. If in a process of literature it is not possible to grope a chain of reasons and consequences, neither is it possible to envisage its development. Then the world of literature emerges as a static state, expanding into all sides, however, without a vertical axis. This is a prerogative of the eastern thinking, rather alien to the western conception of the world dynamics and evolution of all phenomena that has been obviously weakening. "History shrank away, leaving behind an indifferent mist", as J. Baudrillard wrote.

Will a writer of literary history be forced to come back to more or less traditional comprehension of history as a process of evolution?

Today we do not longer speak about laws of history, but, according to E. Carr, history, as a human life, would be impossible without a presumption that human actions are reasoned. As J. Buisinga states, comprehension of history starts only then when “we are looking for certain links”. A man keeps inside his experiences, and his past is the essential moment of his identity; a Man has no his constant essence – he only has his history. These words were said by J Ortega y Gasset. Thus, decadence of historical thinking in technological age, readjustment of human consciousness to mosaic mess of all periods on TV and computer screens, little use of historical information in practical daily activity can neither erase nor change parameters of human existence in historical time. Therefore, literature, artistic proof of that existence, also cannot fall out of these parameters. Only to observe and comprehend literature in the whole historical process a special self-conception is necessary, i.e. aesthetical conception which is often rejected in treating literary history as history of ideas and themes or as an illustrative appendage of public political and social history.

Will histories of individual national literatures be still written in the globalization age? A contemporary creator is more and more seeking to express himself in the general European cultural space. A young Lithuanian artist Eglė Ragauskaitė states: “Self-identification with my nation’s mentality would oppress me with an unbearable burden”.

Today, due to abundance of translations of philosophical literature and fiction, we live in the same zones of thought as K. Derrida and J. Habermas, S. Sontag and H. Arendt, M. Foucault and J. Baudrillard, J Ortega y Gasset and U. Eco. The translation book has considerably changed (much more effectively than the original literature) horizons of vision, contents of concepts, potential of conceptual thinking of the young generation. Travels to the Eastern countries, translations of religious and philosophical books of Egypt, Tibet, India infixed images of reincarnation, categories of Buddhism, conceptions of eastern intuitivism in fiction. In poetry the Japan haiku and dzen aesthetics have become common.

Thus, history of national literature, being written in times of diffusion of cultures, should see its objects in the non-rigid system of the western and eastern cultural interactions. According to J. Buisinga, our civilization is the first civilization that has realized that its past is past of the world, that its history is history of the world.

Ižanginis žodis:

LITERATŪROS ISTORIJA LŪŽIŲ LAIKE

Po žemės drebėjimo statybos specialistai aiškinasi, kodėl vieni namai sugriuvo, o kiti stovi kaip stovėję.

Panašus uždavinys laukia ir literatūros istorikų – suregistruoti, kas išliko iš literatūros statinių po istorijos virsmo ir apžvelgti griuvusių teritoriją. Tai keblus ir rizikingas patalogo darbas: nustatyti, kas gyvas, o kas miręs „klasikų“ ir „liaudies poetų“ gretoje. O gal pats istorikas su savo vertybių hierarchijomis ir raidos schemomis yra buvusio laiko lavonas, jau dvokiantis, ir visiškai nereikalingas gaivalingai putojantiems dabarties sūkuriams? Jie patys prasigrauzia sau naujas vagas, ir „bokšto akmuo / Paplautas nuvirsta žemyn“, kaip sakė Maironis.

Bet kažkas turi ateiti ir užfiksuoti šitą virsmą. Dabar visose buvusio „Varšuvos pakto“ šalyse iš naujo apžvelgiamas nacionalinės literatūros kelias po Antrojo pasaulinio karo, kai virš milžiniškos teritorijos užslinko socialistinio realizmo ledynas.

„Tai ano laiko iliuzijų, utopijų, ideologizmų, mentaliteto, priespaudos pažinimo istoriniai šaltiniai“. Taip vokiečių literatūros istorikai įvertino VDR literatūrą, griuvus Berlyno sienai.

Lenkų literatūra buvo nusiaubta politinės ir moralinės sterilizacijos, o jos kairysis sparnas, toks narsus tarpukaryje, arba išsigimė į oportunitizmą, arba pasitraukė į Vakarus, suvokdamas „savo dalyvavimą komunistiniame judėjime, kaip nuodėmę, kurios niekad negalės išpirkti.

Rusų literatūros istorijos vadovėliuose pasikeitė reprezentacinių figūrų rikiuotė – nebėra A. Fadejevo, A. Tolstojaus, K. Vedino; pirmojoje eilėje atsistojo A. Platonovas, M. Bulgakovas, A. Achmatova, B. Pastarnakas, M. Cvetajeva, O. Mandelštamas, V. Nabokovas, E. Zamiatinas, A. Solženycinas, V. Šalamovas, S. Dovlatovas. XX amžiaus rusų literatūros istorija suvokiama kaip „nesibaigiančių vidinių skilimų“, „dviejų subkultūrų“ istorija.

Pokomunistinėse šalyse istorikai paskubomis užpildo baltas dėmes literatūros žemėlapiuose, kuriuos paliko sovietinės imperijos represijų

volas, traiškęs rašytojų galvas, išstūmęs jų vardus ir kūrinčius anapus viešumo ribos. Iš tylos prabyla pogrindyje, partizanų bunkeryje, Sibiro lageryje parašyti kūriniai – pasipriešinimo literatūra, smaugta ir deginta, bet galutinai nenuslopinta. Iš emigracijos toliu grįžta didžiulis srautas romanų, eilėraščių, dramų, sukurtų Vakarų demokratijos, laisvės ir modernios kultūros atmosferoje. Pakilusios iš uždraustų zonų figūros ir kūriniai įsilieja į bendrą nacionalinės literatūros sudėtį, ieškodami sau tinkamos vietos ir vaidmens. Egzodo literatūra vis smarkiau stumia sovietmečio literatūrinį palikimą iš dominuojančio centro į nuošalę bei istorinės atminties atsarginius bėgius. Literatūros istoriko pareiga integruoti istorijos katastrofų išskaidytos, ideologiškai supriešintos, po visus kontinentus išblaškytos nacionalinės literatūros pradmenis į vieną visumą, kurią jungia ta pati kalba, nacionalinės savimonės ir kultūros archetipai.

Papildydamas meninio žodžio piramidę naujais blokais, literatūros istorikas keičia statinio architektoniką. Piramidės statyba, niekada nesibaigianti, neįmanoma be rekonstrukcijos darbų. Tenka nurašyti į „istorijos nuostolius“ nemažus literatūrinės kūrybos plotus, išdeginčius politinės ideologijos sausvėjų, ir palydėti į nebūtį apščiai talentų, palaužtų sibirietiškos „sielų žiemos“. Tai pavergtos literatūros tragedija: bergždžiai išieškoti didžiuliai kūrybinės energijos kiekiai ieškant kompromisinės, leisgyvės egzistencijos galimybių. Literatūroms, matuojančioms savo kelią tūkstantmečio trukmėmis (pvz., kinų), keli bergždumo dešimtmečiai mažai ką reiškia. Bet jaunoms literatūroms, vos spėjusioms pražysti tarp dviejų pasaulinių karų, penki dešimtmečiai nebylaus tylėjimo masinių deportacijų ir kolonizacijos akivaizdoje (į Latviją atkelta 1,5 mil. rusakalbių) pražūtingai sustabdė kūrybinių jėgų išibėgėjimą pačioje šuolio pradžioje.

Rytų ir Vidurio Europos literatūros, patekusios į sovietinės imperijos kontrolę, išgyveno skaudžias krizes ir dramatinčius lūžius. Socialistinio realizmo vėžėmis genamos europinės literatūros dramatiškumą lėmė negestanti priešybių grumtis jos viduje. Okupuotuose kraštuose nepavyko nutildyti tautinės savimonės židinių, laisvės atsiminimų, religinių ir moralinių vertybių nepriklausomumo. Valdiško melo karalystėje rašytojas neretai tapdavo vieninteliu teisybės sakytoju, žmoniškumo gynėju, istorinės atminties saugotoju. „Teisybės sakymas“ gražino literatūrai meniškumo sugestiją ir pritraukė masinį skaitytoją. Literatūros istorikui teks atsekti priešybių grumtį kiekvieno periodo ir žanro, kiekvienos kūrybinės asmenybės viduje, apibrėžti literatūros

siūbavimus nuo prisitaikymo iki atviro protesto pareiškimų, prievartinės ar savanoriškos emigracijos.

Literatūros istorikui tenka naujai subalansuoti XX a. antrosios pusės literatūros raidos rezultatus. Inventorizacijos aktas gal ir nebūtų toks sudėtingas dalykas, jei istoriko rankos nebūtų supančiotos metodologinių abejonių, aštrių kaip niekada.

Istoriografas operuoja baigtiniais dydžiais ir finišą pasiekusiais įvykiais, o literatūros vyksmas niekada neperkerta finišo juostos. Ar literatūros eigai gali būti pritaikyta bendroji istorijos periodizacijos lentelė, ar čia galioja kitokie dėsniai ir kitoks laiko skaičiavimas?

Literatūros istorija nebesiduoda išmatuojama nesiliaujančio progreso švietėjiška formule. Ji teikė literatūros vyksmui tam tikrą judėjimo perspektyvą ir telmologinį tikslumą. Bet linearinis galvojimas, stebintis tik aukštyrų kylančią liniją, apeidavo nuopuolio ir sastingio akligatvius, nepajėgė išnarplioti priešingybių sampynos, glūdinčios literatūros reiškiniuose ir visos kultūros kaitoje, kuri yra tokia daugialypė ir greitaeigė (per paskutiniuosius 400 metų dar nebuvo tokių sparčių kaitos tempų).

Kintantys meno srovių verpetai, buvusių stilistinių režimų imitacijos postmodernizme nepasiduoda deterministinei motyvacijai. J. Lotmanas išskėlė atsitiktinumą kaip esminę istorijos proceso prielaidą. Jei literatūros vyksme negalima užčiuopti priežasčių ir pasėkų grandinės, tai negalima išvelgti ir raidos. Tada literatūros pasaulis iškyla kaip statiškas būvis, besiplečiantis į visas puses, bet neturintis vertikalios ašies. Tai Rytų mąstymo prerogatyva, gana svetima vakarietišškai pasaulio dinamikos ir visų reiškinių evoliucijos sampratai, kuri akivaizdžiai silpnėja ir byra. „[...] Istorija pasitraukė, palikdama po savęs indiferentišką rūką“, – rašė J. Baudrillardas.

Ar literatūros istorijos veikalų rašytojas bus priverstas grįžti į daugiau ar mažiau tradicinę istorijos kaip evoliucijos proceso supratimą? Šiandien jau nekalbama apie istorijos dėsnius, bet, pasak E. Carro, istorija, kaip ir žmogaus gyvenimas, būtų neįmanomas be prielaidos, kad žmogaus veiksmai turi priežastis. Istorijos supratimas atsiranda tik tada, sako J. Huisinga, „kai ieškoma tam tikrų ryšių“. Žmogus nešasi savyje tai, ką yra patyręs, ir jo praeitis yra esminis jo tapatumo momentas; žmogus neturi savo pastovios esmės – jis turi tik savo istoriją. Taip rašo J. Ortega y Gasset. Tad istorinio galvavimo sunykimas technologiniame amžiuje, žmogaus sąmonės prisitaikymas prie mozaikinės visų laikų maišaties televizijos ir kompiuterio ekranuose, istorinės

informacijos menkavertė nauda praktinei kasdieninei veiklai negali nei panaikinti, nei pakeisti žmogaus egzistencijos istoriniame laike parametru. Tad ir literatūra, tos egzistencijos meninis įprasminimas, negali iškristi iš tų parametru. Tik literatūros stovėjimas ir suvokimas bendrajame istorijos procese reikalauja ypatingos savivokos – estetiškos savivokos, kurios neretai išsižadama traktuojant literatūros istoriją kaip idėjų ir temų istoriją ar visuomenės politinės bei socialinės istorijos iliustracinį priedėlį.

Ar globalizacijos amžiuje dar bus rašomos atskirų nacionalinių literatūrų istorijos? Šiuolaikinis kūrėjas vis labiau trokšta reikštis bendroje Europos kultūrinėje erdvėje. Jauna lietuvių dailininkė Eglė Rakauskaitė sako: „Susitapatinimas su savo tautos mentalitetu mane prislėgtu nepakeliama našta“.

Dėka gausių filosofinės ir grožinės literatūros vertimų šiandien gyvename tuose pačiuose minties kvadratuose kartu su J. Derrida ir J. Habermasu, S. Sontag ir H. Arendt, M. Foucault ir J. Baudrillardu, J. Ortega y Gassetu ir U. Eco. Verstinė knyga smarkiai pakeitė (daug efektyviau negu originalioji literatūra) jaunosios kartos regėjimo horizontus, sąvokų turinį, konceptualinio mąstymo pajėgumą, nutiesdama intelektualinį podirvį savos eseistikos suklestėjimui. Kelionės į Rytų šalis, Egipto, Tibeto, Indijos religinių ir filosofinių knygų vertimai įtvirtino grožinėje prozoje reinkarnacijos vaizdinius, budizmo kategorijas, rytietiško intuityvizmo sampratas. Poezijoje paplito japoniški haiku ir prigijo dzen estetika.

Tad nacionalinės literatūros istorija, rašoma kultūrų difuzijos laikais, turėtų matyti savo aprašomus bei analizuojamus objektus tankiame Vakarų ir Rytų kultūrinių sąveikų tinkle. Mūsų civilizacija, pasak J. Huisings, yra pirmoji civilizacija, kuri suvokė, kad jos praeitis yra pasaulio praeitis, kad jos istorija yra pasaulio istorija.

Iteikta 2003 10 24
Parengta 2004 12 20